

Identitatea în mediile virtuale. Problema meta-narațiunii în domeniul metamorfozelor digitale

Identity in Virtual Environments. The Problem of Meta-Narrative in the Field of Digital Metamorphoses

L'identité dans les environnements virtuels. Le problème du méta-récit dans le domaine des métamorphoses numériques

Viorel Cioară

Masterand, „Master Didactic în Filosofie”, Facultatea de Filosofie, Universitatea din București

cioara.viorel7@yahoo.ro

 <https://orcid.org/0009-0004-9869-6508>

Abstract: This article examines the fundamental transformations of human identity in the context of the contemporary digital revolution. Starting from a conceptual analysis of identity in the post-humanist era, the paper investigates how digital technology is not merely a tool, but rather a distinct way of understanding and relating to reality. The study explores how virtual and digital environments trigger a profound mutation in the construction and manifestation of individual identity, arguing that the continuous exposure and permanent openness to the exterior facilitated by digital technology modify the very nature of human identity. The perspective is interdisciplinary, combining philosophical theories about technology with sociological analyses and contemporary cultural studies. Classical concepts of static and unitary identity are critically examined in relation to the new realities of the digital world, where the boundaries between real and virtual, between self and otherness become increasingly diffuse. Special attention is paid to

Résumé: Cet article analyse les transformations fondamentales de l'identité humaine dans le contexte de la révolution numérique contemporaine. À partir d'une analyse conceptuelle de l'identité à l'ère post-humaniste, l'ouvrage examine comment la technologie numérique n'est pas seulement un outil, mais une manière distincte de comprendre et de se rapporter à la réalité. L'étude examine comment les environnements virtuels et numériques provoquent une mutation profonde dans la construction et la manifestation de l'identité individuelle, affirmant que l'exposition continue et l'ouverture permanente à l'extérieur que facilite la technologie numérique modifient la nature même de l'identité humaine. La perspective est interdisciplinaire, combinant des théories philosophiques sur la technologie avec des analyses sociologiques et des études culturelles contemporaines. Les concepts classiques d'identité statique et unitaire sont examinés de manière critique en relation avec les nouvelles réalités du monde numérique, où les frontières entre le réel et le virtuel, entre soi et l'autrui, deviennent de plus en plus diffuses. Une attention particulière

Primit: 19.01.2025. Acceptat pentru publicare: 13.02.2025

© Viorel Cioară, 2025. Publicat de Institutul pentru Educație. Acest articol cu acces deschis este publicat în termenii Creative Commons Attribution Licence CC BY, care permit utilizarea, distribuirea și reproducerea liberă, cu condiția menționării autorului și sursei:

Citare:

Cioară, V. (2025). Identitatea în mediile virtuale. Problema meta-narațiunii în domeniul metamorfozelor digitale. *Revista de Pedagogie Digitala*, 4(1) 13-18. București: Institutul pentru Educație. <https://doi.org/10.61071/RPD.2522>

how virtuality transforms the relationship with corporality and physical space, leading to a fusion between identity and technology that goes beyond mere instrumental use. The paper explores the implications of this fusion for the traditional concept of identity and for how we understand ourselves in the digital age.

The study's conclusion emphasizes that we are facing a paradoxical situation: instead of witnessing a withdrawal into the self as a reaction to the assault of the digital new, we are witnessing a continuous and total exposure. Contemporary identity no longer represents a balance between static and dynamic, but becomes so fluid that it risks losing any defining contours. This transformation raises fundamental questions about the future of human identity in the digital age and about our ability to maintain a coherent sense of self amid this technological revolution.

Keywords: digital identity, virtual environments, technological metamorphosis, post-humanism, identity flow, identity transformation, identity fragmentation, virtual reality

est accordée à la manière dont la virtualité transforme le rapport à la corporalité et à l'espace physique, conduisant à une fusion entre identité et technologie qui va au-delà du simple usage instrumental. L'article explore les implications de cette fusion pour le concept traditionnel d'identité et pour la façon dont nous nous comprenons à l'ère numérique.

La conclusion de l'étude souligne que nous sommes face à une situation paradoxale : au lieu d'assister à une fermeture en soi en réaction à l'assaut du nouveau numérique, nous assistons à une exposition continue et totale. L'identité contemporaine ne représente plus un équilibre entre statique et dynamique, mais devient si fluide qu'elle risque de perdre tout contour définissant. Cette transformation soulève des questions fondamentales sur l'avenir de l'identité humaine à l'ère numérique et sur notre capacité à maintenir un sentiment cohérent de soi au milieu de cette révolution technologique.

Mots-clés : identité numérique, environnements virtuels, métamorphose technologique, post-humanisme, flux identitaire, transformation identitaire, fragmentation identitaire, réalité virtuelle

Rezumat: Acest articol analizează transformările fundamentale ale identității umane în contextul revoluției digitale contemporane. Pornind de la o analiză conceptuală a identității în era post-umanistă, lucrarea examinează modul în care tehnologia digitală nu este doar un instrument, ci un mod distinct de a înțelege și de a ne raporta la realitate. Studiul investighează felul în care mediile virtuale și digitale provoacă o mutație profundă în construcția și manifestarea identității individuale, argumentând că expunerea continuă și deschiderea permanentă către exterior pe care le facilitează tehnologia digitală modifică însăși natura identității umane. Perspectiva este interdisciplinară, îmbinând teoriile filosofice despre tehnologie cu analize sociologice și studii culturale contemporane. Sunt examinate critic conceptele clasice de identitate statică și unitară în raport cu noile realități ale lumii digitale, unde granițele dintre real și virtual, dintre sine și alteritate devin tot mai difuze. O atenție deosebită este acordată modului în care virtualitatea transformă raportarea la corporalitate și la spațiul fizic, ducând la o fuziune între identitate și tehnologie care depășește simpla utilizare instrumentală. Lucrarea explorează implicațiile acestei fuziuni pentru conceptul tradițional de identitate și pentru modul în care ne înțelegem pe noi înșine în era digitală.

Concluzia studiului subliniază că ne confruntăm cu o situație paradoxală: în loc să asistăm la o închidere în sine ca reacție la asaltul noului digital, asistăm la o expunere continuă și totală. Identitatea contemporană nu mai reprezintă un echilibru între static și dinamic, ci devine atât de fluidă încât riscă să-și piardă orice contur definitoriu. Această transformare ridică întrebări fundamentale despre viitorul identității umane în era digitală și despre capacitatea noastră de a menține un sens coerent al sinelui în mijlocul acestei revoluții tehnologice.

Cuvinte cheie: identitate digitală, medii virtuale, metamorfoză tehnologică, post-umanism, flux identitar, transformare identitară, fragmentare identitară, realitate virtuală

1. Introducere

Suntem uimiți constant de noile tehnologii, în special de cele digitale. Se pare că intrăm într-o lume nouă, în fiecare deceniu. Remarcăm faptul că întrebarea pe care ne-o punem în zilele noastre cu privire la identitate și cu privire la tehnologie este adresată mult prea târziu pentru a deturna mersul societății într-un mod radical. Suntem cuprinși deja în cursul acestor vârtejuri tehnologice (Rosenfeld 2015, p.63). Am pășit în era tehnologiei digitale fără să ne întrebăm în mod real dacă vom mai putea ieși din ea (Rosenfeld 2015, p.63). Totuși, ne putem întreba cu privire la relația fiecăruia față de tehnologia care ne-a invadat viața și identitatea. În același timp, avem ocazia de a propune măsuri de siguranță. Sau, dacă nici măcar atât nu putem face, cel puțin încercăm să realizăm ce fel de identitate ne este prescrisă în lumea digitală. Avem libertatea să ne imaginăm viitorul pe care inginerii informaticieni și programele software ni-l programează (Carr 2010, p.195).

2. Identitate – analiză conceptuală

Identitatea și lumea digitală ne apar, în primă instanță, drept termeni contradictorii. Staticul, esența, identitatea, propriul sunt asaltate de nou, diferit, alteritate. Identitatea răspunde la întrebarea „cine sunt?”, în timp ce lumea virtuală (în sensul larg care include și lumea digitală) este interesată de „ce aş putea fi?”. Referindu-ne la identitatea culturală, observăm cum dispozitivele media ne exilează din bulele noastre auto-suficiente, provocându-ne și chiar obligându-ne să accesăm (și) alte spații culturale. În același timp, devenim noi înșine accesibili, penetrabili, deschiși. Totuși, această clasică analiză conceptuală s-ar putea să nu fie relevantă azi nici măcar în domeniul conceptual.

Se pare că tocmai realitatea mișcării continue a societății actuale este valorizată moral și chiar epistemologic. Omul nu mai este gândit simplu ca om, în sensul de o identitate unitară. El este privit, în schimb, drept o încrângătură de caracteristici prea puțin organizate între ele. Imaginea despre uman dominantă azi, în era postumanistă, pare să fie un efect al mersului societății actuale. Suntem în punctul în care valorizăm acel om care este scindat, fracturat, divizat, descompus. Discuția academică în jurul identității se profilează în termenii remarcați de Kimberly Rosenfeld: „*Mai mulți cercetători au ajuns la un consens asupra faptului că identitățile noastre sunt într-o stare de flux continuă împreună cu experiențele, relațiile și cultura care pătrund în ceea ce suntem noi și ceea ce devenim.*” (Rosenfeld 2015, p.64 - traducere proprie). Identitatea a încetat să fie înțeleasă ca un dat universal (al conștiinței umane), ci tot mai mult este privită drept o creație continuă în actele de reflexivitate ale individului. Tocmai aceasta este definiția dată identității de către celebrul sociolog Anthony Giddens (Rosenfeld 2015, p.64). Identitatea nu se descoperă, ci se creează. Acest aspect se observă și în încercarea cercetătoarei Rosenfeld de a defini identitatea: „[...] *examinez identitatea utilizând multiplele perspective ale științelor sociale, printre care psihologia, sociologia, științele comunicării, studiile culturale. În același timp abordez identitatea în termenii modului în care ea este formată de no ua medie și de noua cultură care o împrejmuiește.*” (Rosenfeld 2015, p.63 – traducere proprie). Ce numim identitate într-un astfel de context este dat de perspectivă, de multiplele viziuni interdisciplinare. Gândim sinele la plural, nu la singular (Hillis 1999, p.185). Identitatea devine o sumă a diferitelor perspective asupra vieții. Identitatea nu este ceea ce suntem „în lipsa” societății, ci mai degrabă ce suntem „după ea”, priviți din o mie de perspective – „*Identitățile noastre sunt într-o stare de flux continuă împreună cu experiențele, relațiile și cultura care pătrund în ceea ce suntem noi și ceea ce devenim.*” (Rosenfeld 2015, p.64 – traducere proprie). Experiența nu acoperă o zonă calitativ distinctă de identitatea noastră, ci chiar identică. Identitatea își pierde identitatea. Situația „sărită de pe fix” (dezaxată) se poate observa și în definiția oferită identității de către cercetătoarea amintită: „*Definesc identitatea ca un concept compus dintr-un set complex de caracteristici care influențează...*” (Rosenfeld 2015, p.64 – traducere proprie). Este cu adevărat o definiție: „concept compus dintr-un set complex de caracteristici care influențează...”? În ce măsură identitatea poate fi denumită identitate din moment ce este definită drept concept compus? Ce este unitar și același este aproape exclus din identitate în definițiile actuale. Nu doar că este definită drept concept compus, dar este privită ca un concept compus și complex al mai multor seturi de caracteristici, conform definiției amintite. Chiar mai mult: caracteristicile nu sunt pentru ele însele, ci influențează altceva. Totul este într-un constant flux. Disoluția identității este practică în cel mai înalt grad - în tocmai definirea (de-limitarea) ei, prin aceea că își transgresează granițele. De parcă n-ar fi de-ajuns, aceste caracteristici, chiar multiple, nu sunt de neschimbat pe parcursul vieții. Identitatea nu este un concept ce ne cuprinde întreaga viață. Identitatea nu este definită ca un “identic” ce ar rămâne constant de-a lungul vieții indiferent sau chiar în ciuda circumstanțelor divergente, ci este privită în funcție de diferite noțiuni comune în jurul cărora se constituie existența umană. Identitatea devine echivalentă cu existența auto-reflexivă în toate momentele ei: un soi de narațiune proprie fiecărui individ. Identitatea devine “identică” cu povestea pe care ne-o spunem fiecare despre noi înșine, în funcție de notele (observați pluralul!) comune ale umanității sau, mai bine zis, ale individului. În contextul acesta, identitatea persoanei este capacitatea acesteia de a păstra o narațiune personală integrând evenimentele care au loc în exterior organizându-le într-o povestire despre sine (Rosenfeld 2015, p.65).

Acest „concept slab” (Kuclu 2016, p.138) al identității reflectă satisfăcător identitatea? Cu alte cuvinte, există o identitate stabilă dincolo de poveștile narative ale indivizilor separați? Există o meta-narațiune care înglobează întreg umanul? Într-un mediu conceptual academic precum cel tocmai descris, ne simțim somați să chestionăm asocierea identității cu identicul, deci cu staticul. Nu putem să pornim nereflectat de la premisa anticilor conform căreia identitatea și intelectul sunt echivalente (Aurelius 2020, p.171). Există ceva numit identitate unitară și statică în privința omului? S-a schimbat adâncul identității noastre umane, în cadrul revoluției digitale sau am fost întotdeauna scindați? Cum ar trebui să ne raportăm la aceste schimbări? Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom parcurge drumul prin domeniul tehnologiei în genere, iar apoi în spațiul digitalului, în mod specific.

3. Definirea tehnologiei

Atunci când ne punem întrebarea referitoare la rolul tehnologiei digitale, este necesar să nu cădem în mai multe capcane. Una dintre ele ar fi să credem că tehnologia este doar un mijloc. Această premisă este respinsă de filosoful german Martin Heidegger în eseu *Întrebarea privitoare la tehnică*: „Tocmai de aceea, reprezentarea instrumentală pe care-o avem despre tehnică determină orice strădanie de a-l aduce pe om într-o bună raportare față de tehnică.” (Heidegger 1995, p.131). Nu negăm că tehnologia este un mijloc, ci suntem împotriva ideii că ar fi doar atât. O astfel de concepție ne ține departe de ceea ce ne interesează, anume cum ar trebui să ne raportăm la tehnologie. Adevărul, chiar istoric, este că aceste mijloace transformă pe cel care le utilizează – „*Intențiile sunt transformate în tehnologii care la rândul lor sugerează noi intenții.*” (Hillis 1999, p.188 - traducere proprie). Sherry Tuckler admite că în privința calculatoarelor (computere), catalogarea lor drept mijloace nu este tocmai greșită, dar odată ce am ajuns să trăim în lumi virtuale, situația se schimbă drastic (Turkle 1995, p.9). Ce ne interesează în eseu de față este modul în care tehnologia digitală transformă identitatea și felurile în care noi o transformăm la rândul-i. Examinăm ideea contraintuitivă și chiar genială a lui Hillis. Acesta ne arată că însăși conceperea identității în societatea contemporană cere avansul tehnologic: „*Tehnologiile acestea sunt produse tocmai ca să satisfacă cerințele identităților multiple.*” (Hillis 1999, p.185 – traducere proprie). Deci, relația este reciprocă.

Notăm că tehnica nu este doar un mijloc, ci un mod de a înțelege lumea¹. Tehnica modernă cere naturii să se livreze și să se expună pentru a putea fi sondată și exploatată. Atitudinea pe care o avem față de natură este mai puțin contemplativ-deschisă și tot mai mult agresivă, compulsivă. Raportarea amintită dă naștere multor probleme ecologice (și nu numai). Intenția noastră nu este să atribuim o valoare moral-negativă atitudinii actuale, ci să distingem între două situații diferite în plan existențial. Ne regăsim într-o nouă „aflare în lume”², față de epoca pre-tehnologică (în caz că ar fi existat vreuna). Un copil în zilele noastre nu este atât spectatorul naturii, cât agresorul ei, sau chiar creatorul ei. Tehnologia ne-a învățat că natura nu este un zid în fața căruia ar trebui să ne opintim și să-l contemplăm, ci de fapt plastilină în mâinile noastre, material maleabil. Natura nu mai poate rezista acțiunilor noastre pline de voință (Hillis 1999, p.188). Ea este un subiect gol, pe care trebuie să-l umplem – „*o uriașă benzinărie, o sursă de energie pentru tehnologia și industria modernă*” (Heidegger 1966, p.50), nu o entitate în fața căreia trebuie să ne aplecăm cu venerație și respect. Acceptarea în fața inevitabilului și necesarului, așa cum transpare în sensul destinului grec prezent în tragediile antice bine-cunoscute, este o atitudine de mult uitată în modernitate. Dimpotrivă, suntem somați să creăm. Natura este material, nu rezultat. Un semn al schimbării culturale din vremea noastră îl reprezintă subiectele des dezbătute precum identitatea de gen. Dezbaterile actuale ne arată că limitele ultime ale naturii (precum diferența dintre sexul masculin și cel feminin) sunt somate să se deschidă, să se lase prelucrate, modelate. Totuși, s-ar putea ca nu diferențele sexuale să fie cele care țin cel mai mult de natură pe cât însăși corpul – materialitatea. Ken Hillis se folosește de exemplul VR-ului pentru a arăta modul în care suntem somați să subjugăm natura: „*Imersarea virtuală vestește o fuziune perceptuală dintre eu și împrejurimi prin faptul că sugerează utilizatorilor că spațiul înconjurător, ca prin magie, nu mai are nevoie să reziste material acțiunilor lor voitoare. În acest fel, imersarea virtuală poate legitima schizofrenia ca un model de identitate (!) și relații sociale.*”³ (Hillis 1999, p.188 – traducere proprie). Ken Hillis susține că natura ajunge să fie concepută drept ceva transparent, hibrid, nu static sau ultim. Chiar ceea ce numim noi „realitate” – mediul nostru înconjurător - este pus în paranteză, și ne este dat să-l (re)creăm. Putem construi o casă din câteva click-uri în lumea virtuală, și chiar orice altceva dorim. Asocierea de către Ken Hillis a acestei stări de fapt cu schizofrenia are legătură cu faptul că în cadrul VR-ului, identitatea este lărgită la nivelul întregii realități exterioare. Așadar, tocmai ideea de identitate este suspendată: totul este în flux, și se răsfrânge asupra noastră. Remarca de la sfârșitul capitolului este grăitoare pentru prelucrarea sau chiar distrugerea naturii prin tehnologie. Astfel, referindu-se la corp în epoca virtuală, el încheie: „O frază potrivită pentru orice mesaj privitor la corpul uman într-un secol digital ar fi: «Nu pleca de acasă fără el!»” (Hillis 1999, p.199 – traducere proprie).

Tehnica ne transformă raportarea la noi înșine și la natură. Ea reprezintă un mod aparte de a ne raporta le mediul înconjurător. Profilul de pe rețelele de socializare nu este doar un accesoriu al identității noastre „reale”, ci un mod de

¹ <https://www.futurelearn.com/info/courses/philosophy-of-technology/0/steps/26315>

² Termen folosit de filosoful german Martin Heidegger pentru a sugera imposibilitatea atingerii unui punct obiectiv-absolut din afara realității istorice punctuale umane prin care să o judecăm detașat.

³ VEs herald a perceptual fusion between self and surroundings by suggesting to users that surrounding space, as if by magic, need no longer materially resist their willful actions. In this way, VEs may legitimate schizofrenia as a model of identity and social relations. (orig.)

acces la alteritate, o poartă spre celălalt. De fapt, așa cum sugerează criticul Jean Baudrillard, s-ar putea ca tocmai virtualitatea să fie stimulul prin care definim realul, adică tocmai ca diferit de acesta. În concepția clasică, realul este opus virtualului, dar, ne amintește sociologul francez, s-ar putea ca tocmai virtualul să ne păcălească: construindu-se drept o mască, ca o indicație spre real, realul de fapt nu este somat niciodată să apară, ci se mulțumește cu a fi contrastat.

4. Mutația digitală

Ce s-a modificat în identitatea noastră odată cu revoluția informațională? Teza propusă este că identitatea se supune unui asalt continuu din partea noilor tehnologii, până într-acolo încât nu numai că identitatea „veche” nu mai este la modă, ci nu mai este nici accesibilă.

Realitatea vieții actuale cere expunere, nu izolare. Cu siguranță că identitatea nu reclamă doar izolare, dar la fel de sigur nu se poate dispensa de ea. Identitatea individuală este somată constant la deschidere, la expunere, astfel dezintegrându-se. Nu mai există timpul necesar pentru formare. Preferăm să gândim, și mai puțin să cunoaștem, așa cum sugerează Neil Gabler într-un articol din *The New York Times*, intitulat „*The elusive big idea*”. Identitatea, în sensul ei tare, nu mai există.

Integritatea, în înțelesul de construire a unui nucleu indestructibil și incoruptibil, nu mai este o opțiune viabilă. Schimbarea cere adaptare; adaptarea continuă nu oferă timp suficient eului pentru a se reculege din exterior spre a se constitui drept identitate. Consumator prin excelență, într-o „*lume alienantă a consumului*” (Hillis 1999, p.188), omul (post)modern se aruncă spre exterior pentru a gusta, pipăi, și simți. Ce anume? Totul. De la „*Lucrurile prin ele însele nu ating în nici un fel sufletul*” (Aurelius 2020, p.71), societatea de azi pleacă de la prezumția că nu există suflet, în afară de lucrurile care sălășluiesc în conștiință. Preceptul stoic: „*viața noastră să nu se reverse în afară, ci să se adune în sine*” (Seneca 2024, p.428) este impracticabil în lumea digitală contemporană pluri-valorică. „*Transcendența, care e un principiu unificator, a deraiat în contemporaneitate în virtualizare.*”⁴ (Bernea 2024).

Cercetătoarea Ken Rosenfeld argumentează teza conform căreia schimbarea actuală nu distruge conștiința ca atare sau gândirea, ci doar (pre)schimbă un tip de gândire într-altul (Rosenfeld 2015, p.86). Totuși, nu este înspăimântător faptul că un tip de gândire comun milenar este înlocuit cu o avalanșă de informații nefiltrate și cu descompunerea la scară largă a omului? Ce identitate poate fi constituită pentru om, în cadrul unei schimbări cruciale? Cyborg-ul este identitatea spre care ne îndreptăm. Oare tipul de gândire al omului contemporan este un alt mod de gândire, sau doar exacerbarea unor instincte primare care oricum s-au manifestat în alte feluri în decursul istoriei, dar azi sunt somate constant spre deschidere și împlinire instantă? Este revoluția digitală de azi doar o altă fațetă a dorinței de nou și plăcere?

Auto-definirea pe o perioadă lungă de timp, caracteristică esențială a identității, este aproape complet neutralizată în momentul în care fiecare poate să acceseze lumea virtuală și să înceapă de la zero, cu o identitate construită eminent virtual, „*Realitatea virtuală devine tărâmul imaterial care, prin oferirea unor multiple stadii de performare a multiple identități, legitimizează fărămițarea identității de sine.*” (Hillis 1999, p.180). Până și distincția subiect-obiect ajunge să fie nimicită în mediul virtual, așadar nu putem adresa problema identității în mod real deoarece pentru a o avea în vedere, este nevoie de alteritate față de care să se manifeste, nu să o asimileze. Așa că, „*Precum Narcis, această subiectivitate confundă reflecția cu întruparea sa.*” (Hillis 1999, p.188). Cu alte cuvinte, așa cum sugerează Sherry Tuckler, device-ul devine un al doilea sine (Tuckler 1995, p.9), masca în care ni se pare că suntem chiar noi înșine.

5. Concluzie

Ce spune Ken Hillis despre realitatea virtuală, susținem și noi în contextul realității digitale de azi: „*Mediul virtual sugerează promisiunea finală a unei fuziuni a sinelui cu spațiul, a identității cu mașinăria, a agentului cu comoditatea, a trupului cu siliconul, a realității cu fantasticului și a existenței cu comunicația.*” (Hillis 1999, p.188). Lumea virtuală reprezintă o întrepătrundere a diferite planuri aflate în opoziție. Identitatea se află sub un asalt continuu.

⁴ <https://www.syntopic.ro/despre-epuizarea-realului/>

Cu siguranță că demersul nostru ar putea fi rezumat într-o propoziție de tipul: „*ne simțim identitatea asaltată de nou, așa că ne închidem în obișnuitul trecutului*”, dar susținem că este o interpretare greșită. De fapt, extrema de azi nu ține de izolaționism, ci de expunerea continuă. Identitatea astăzi nu pare a consta într-un echilibru între identitate și dinamică. Mai degrabă, identitatea pare a fi orice vrem noi să fie, și de aceea, s-ar putea să nu mai fie nimic.

Bibliografie

- Aurelius, Marcus. *Gânduri către sine însuși*. București: Humanitas, 2020.
- Bernea, Ilinca. "Despre epuizarea realului." Syntopic, 17 octombrie, 2024. <https://www.syntopic.ro/despre-epuizarea-realului/>
- Carr, Nicholas. *The Shallows. What the Internet is doing to our brains*. New York: W.W. Norton & Company, 2010.
- Dreyfus, Herbert. "Heidegger on gaining a free relation to technology" în *Heidegger reexamined: Art, poetry and technology*. Herbert Dreyfus și Mark Wrathall, eds. Routledge: 2002: 163-174.
- Kuçlu, Erhan. "Gianni Vattimo. Truth's violence and weak thought." *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* ianuarie 2016:133-142.
- Heidegger, Martin. *Discourse on Thinking*. New York: Harper & Row, 1966.
- Heidegger, Martin. „Întrebarea privitoare la tehnică” în *Originea operei de artă* de Martin Heidegger, 129-173. București: Humanitas, 1995.
- Hillis, Ken. *Digital Sensations. Space, Identity and Embodiment in Virtual Reality*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999.
- Rosenfield, N. Kimberly. *Digital Online Culture, Identity, and Schooling in the Twenty-First Century*. Palgrave Macmillan, 2015.
- Seneca, Lucius Annaeus. *Scrisori către Luciliu*. trad. și note de Gheorghe Guțu. București: Humanitas, 2024.
- Turkle, Sherry. *Life On The Screen. Identity in the age of Internet*. Touchstone, 1995.